BIBLIOTEKA HISTORIJSKOG KLUBA
--SVEUČILIŠTA SHS U ZAGREBU--

SER.: 1. PREDAVANJA. BR. 1.

DR. FERDO ŠIŠIĆ:

KVATERNIK

(RAKOVIČKA BUNA)

ZAGREB 1926.
TISAK HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D.D.

Preštampano iz »Jugoslavenske Njive«
(God. X. knj. I. Broj 1; od 1. januara 1926.).

Digitalna obrada by STric
Godine Gospodnje 2009.

I.

U političkoj historiji hrvatskoga naroda XIX. vijeka zaprema Eugen Kvaternik jedno od najvidnijih mjesta. Velikom inteligencijom, opsežnim znanjem historije i državnoga prava, zamjernom energijom, fanatičnim patriotizmom i fatalističkom požrtvovnošću, on nadvisuje ne samo svoje stranačke drugove, nego i veću čest svojih suvremenika.

Hrvatski je narod rodio malo revolucionara i rebela, a među njima ide jamačno prvo mjesto Eugena Kvaternika. U vrijeme kad je Austrija, poslije skršene ma-džarske revolucije, produžila život u pomlađenom apsolutizmu i kad je njen međunarodni položaj, osnovan na bajoneti i poticajnom uhođenju, i ako ne baš ugledan i poštovan bio — naročito poslije Krimske vojne — a ono ipak svеđer jak i opasan, Eugen Kvaternik usudio se da pođe sam, bez materijalnih sre-dstava i bez organizovane skupine zemljaka, koji bi ga od kuće bar moralno podupirali, u zemlje neprijateljski raspoložene spram Austrije: u Rusiju cara Aleksandra II., u Francusku cara Napoleona III. i u Sardiniju (Piemont) kralja Viktora Emanuela II., da ondje podigne hrvatsko pitanje, poput talijanskoga, na međunarodni stepen i da na taj način svome narodu pribavi oslobođenje i ujedinjenje. Osim toga on je i u tuđini i kod kuće čitavim nizom rasprava historijsko-političke sadržine poveo borbu za vaskrs historijskoga hrvatskog državnog prava pokazujući na zasluge Hrvata za civilizaciju uopće, a za Habsburšku monarhiju napose i tražeći na tom osnovu od dinastije, da i ona ispuni obaveze, što ih je primila s hrvatskom krunom. Ali ne samo neumornim perom u ruci, već i živom i otvorenom riječi, Kvaternik je u hrvatskom saboru izrekao svoje mišljenje o prošlosti i budućnosti Hrvatâ, i tako najviše pridonio izgradnji političkoga programa hrvatske Stranke Prava ili Pravaštva. Najzad vjerujući tvrdo, da pravedna stvar hrvatskoga naroda mora božijom pomoću pobijediti, učini s malom družinom najznačajniji svoj korak: on podiže otvorenu bunu protiv »švapsko-madžarskoga gospodstva«, proglasi hrvatski narod slobodnim i stavi se na čelo »narodne hrvatske vlade«. Uvjerenje svoje i smjeli

korak svoj, Kvaternik je doduše platio glavom, ali baš ta žrtva pribavila mu je ono mjesto u hrvatskoj prošlosti, na koje i protivnici gledaju s poštovanjem.

Krupnoj historijskoj ličnosti E. Kvaternika hoću da posvetim prilikom stogodišnjice rođenja nekoliko riječi. Nije kasno u tom poslu ispuniti dužnost historika. Istina je, uspomena na ličnost Eugena Kvaternika, a naročito na Rakovičku bunu, dobro se uščuvala, i ako je bilo mnogo godina strogo zabranjeno o tome u javnosti štogod i spominjati, a kamo li pisati. Zato može se kazati, da se oko Kvaternikove ličnosti u glavnom nije splela inače tako obligatna legenda, očito, jer je nenadani Rakovički događaj — poput bljeska — prekratko trajao, dok je pisanje onemogućivalo pored nesnosne cenzure u prvom redu svako pomanjkanje autentičnih i pouzdanih podataka. Danas je drugačije. U jednu ruku nestade cenzure, a u drugu postade nam pristupno podosta nepoznate historijske građe, i to u prvom redu službena građa, dakle ono, što su o Kvaterniku izvješćivali i pisali njegovi protivnici, dok nam — nažalost — još uvijek fali obilnija dokumentarna građa od njega samoga ili od njegovih privrženika. To pak znači u jeziku historika: mi danas znamo, što se zbilo u oktobru 1871. u Rakovici, ali što su mislili i kako su mislili rakovički revolucionari provesti svoje težnje, u to smo slabo upućeni. I ako je tako, pokušat ću ipak da podam sliku Rakovičke bune tek na osnovu one građe, do koje sam došao, prepuštajući srećnom slučaju, ako se kad tad nađe obilnija dokumentarna građa od rakovičkih ustaša samih, da onda ovu moju sliku eventualno dopuni i korigira.

Kad hoćemo da prikažemo tečaj Rakovičke bune, nameće nam se prije svega dužnost, da odgovorimo na jedno krupno pitanje: K a k o i k a d j e K v a t e r n i k d o š a o n a m i s a o o t v o r e n e b u n e i š t o g a j e d o v e l o b a š u R a k o v i c u. Tek poslije toga upoznat ćemo se s neposrednim povodima i tečajem same bune, a onda i s njenim posljedicama.[1]

---

[1] Za Rakovički ustanak najvažnija je građa sabrana u bivšem *Kriegsarchivu* u Beču, *Praes. 1871. Aufstand im Oguliner Grenzregiment*, kojom sam se poslužio. Od česti ta je ista građa (u konceptima) sabrana i u drž. arhivu u Zagrebu među spisima bivše zagrebačke General-Komande. Značajno je, da su svi spisi, što se tiču Kvaternika, iz prezidijalnoga arhiva bivše hrvatske zemaljske vlade netragom nestali već davno. Možda ćemo ih danas sutra naći među spisima bivšega bana Khuen-Héderváryja u arhivu u Héderváru (u đurskoj županiji). Arhivar hédervárski Dr. Zavodsky pričao mi je u aprilu 1925. u Pešti, da je bivši ban donio iz Hrvatske *više sanduka spisa* i ogromno mnoštvo privatnih pisama, pa čak i karta posjetnica. U arhivu Jugoslav. Akademije u Zagrebu ima prepis zaključne relacije generala Molinarija i još nekih sitnih podataka (iz ostavštine generala Maravića).

II.

Obično se misli, da je Rakovička buna prenagljen i nepromišljen korak Kvaternikov. Ali ja držim, da to nije ispravno. Ideja otvorene revolte protiv Beča i Pešte rodila se u njegovoj patriotskoj duši veoma rano, i baš ta crta u njegovu karakteru, to jest, da je on bio prvi Hrvat novijega vremena, koji je prekinuo sa stoljetnom hrvatskom politikom laviranja i ševrdanja između Beča i Pešte i pustom igrom neiskrene lojalnosti, pa otvoreno prešao na polje revolucionarstva, čini ga jednom od najmarkantnijih ličnosti novije hrvatske historije. Njegovo mukotrpljivo djelovanje u Parizu i Torinu 1859. i 1860., pa opet 1864. i 1865., te 1866. i 1867., ubrajat će se zato među najznačajnije stranice hrvatske historije, a naročito, kad jednom bude provjereno s talijanskim i francuskim državnim spisima i poznato u detalje.[2]

---

[2] U drž. arhivu u Torinu ima o Kvaterniku spis torinske kvesture od 3. februara 1866., u kojem se kaže »esser vero che l' emigrato Eugenio Kvaternik ebbe a dimorare per qualche tempo in Torino, ma doversi osservare che egli si fece conoscere per *Krausse Giovanni*, sotto il qual nome aveva un passaporto ed ebbe il sussidio governativo nei mesi di ottobre e novembre 1865. e poi una sovvenzione straordinaria di L 40 per abilitarlo a trasferirsi all' estero, conto di lui rinunzia ad ogni ulteriore sussidio. La di lui condotta morale fu scevra da ogni appunto e nella politica diede a conoscere d' esser Panslavista cioè *vorrebbe l' indipendenza della Croazia* ed a preefrenza di vederla sotto l' Austria o di vederla unita all' Ungheria preferisce il governo russo. Del resto durante il suo soggiorno in Torino non diede luogo a lagnanze di sorta sul suo conto a mostrò d' essere persona assai istruita e meritevole di riguardi«.

Zna se, da je Kvaternik u mladim godinama doživio madžarsku revoluciju 1848./49. i paralelni talijanski narodni pokret u zajednici s oba rata između Sardinije i Austrije. Kolikogod su Hrvati tada mrzili na Madžare i Talijane, ipak imali su prilike da doznadu još i to, kako je sva kulturna Evropa, napose Engleska, Francuska i Španija, pa i sama Amerika, jednodušno uvažavala i uz priznanje se oduševljavala borbom Madžara i Talijana za slobodu i nezavisnost, dok je na Hrvate i Srbe, kao na prosto oruđe austrijske reakcije, padao krupan mraz prezira i prikora. Ova im je nelijepa uloga postala još mržom, kad ih je bečka vlada nagradila apsolutizmom. Sasvim je prirodno, da se zbog toga u mnogoga Hrvata rodio osjećaj gađenja na Beč, a u nekima čak i težnja za osvetom, jer je

bečka vlada nesmiljeno gonila svakoga, koji bi se pokazao nezadovoljan s njenom politikom. Taki je Hrvat bio i Kvaternik, komu je austrijska vlada u martu 1857. oduzela pravo advokature, dakle glavni uvjet njegove egzistencije. Sada se on riješi, da će poći u Rusiju, ne bi li u njoj našao saveznika protiv krvnika svoga prevarena naroda. Kvaternik je naime dobro znao, da se ruska vlada tada osjećala ljuto uvređena od Austrije zbog njena neblagodarna držanja u vrijeme netom svršene Krimske vojne. Međuto, i a k o j e K v a t e r n i k p r i m i o r u s k o d r ž a v l j a n s t v o, ipak se doskora uvjerio, da se njegove nade ispuniti ne će. Zato ostavi Rusiju i na proljeće 1859. krene u Torino, gdje se posredovanjem našega čuvenog zemljaka Nikole Tommasea upoznao s glavnim tadašnjim talijanskim državnicima i političarima, a u prvom redu s grofom Cavourom i ministrom Ratazzijem. Do toga odličnoga poznanstva došlo je s tim lakše, što se baš tada kraljevina Sardinija spremala, da u zajednici s Napoleonom III. zarati na Austriju, i zato joj je Kvaternik — taj nepomirljivi dušmanin Beča — došao u najzgodniji čas.

Poznato je, da je Austrija u Vojnoj Krajini i u vjernim Graničarima imala osobito bogat rezervoar odlične i brojne vojske. Taj je rezervoar vazda bio odlučan u njenim ratovima, a 1848./49. baš su Graničari uz Ruse bili oni, koji su Habsburšku dinastiju s p a s l i od propasti. Šta više, i sam Jelačić kao ban — to jest kao šef civilne uprave u Hrvatskoj i Slavoniji — jamačno ne bi, pored sve potpore ilirske stranke, mnogo uradio u korist Hrvatske, da podjedno nije imenovan i komandantom hrvatsko-slavonske Vojne Krajine, i tako postao u bivšoj Habsburškoj monarhiji faktorom prvoga reda. Jasno je stoga, da je i Italija gledala – pamteći dobro Graničare iz ratova 1848./49. – da iskoristi svaku priliku, koja bi joj omogućila, da pokoleba vjernost i ratobornost njenih najopasnijih protivnika. Eto, taj je zadatak na nagovor grofa Cavoura preuzeo Kvaternik. On je dobro znao, da su Graničari teško ogorčeni zbog nedostojne plate Hrvatima i Srbima za prolivenu krv 1848./49. pa zato se i tvrdo nadao povoljnom uspjehu. Sastavio je dakle hrvatskim jezikom proglas na njih dovikujući im, neka ne prolijevaju krvi za neblagodarnu Austriju i protiv slobode talijanskoga naroda, jer taj je tako isto od Austrije zarobljen, kao i hrvatski. Zato bacite puške u trnje — reče Kvaternik — i sačuvajte glave i živote za svoju djecu i za svoje ognjište. Ovaj je proglas faktički imao uspjeha, jer ima znakova, po kojima se može suditi, da su Graničari – bar od česti — u bici kod Solferina bili »mlitavi za boj«. Nije za to odlučan dokaz ono, što je o tom napisao sam Kvaternik pa ni ono, što jednom prilikom reče Ante Starčević, naime, kako je svijetu za rata 1859. palo u oči, »da Hrvati ne vojuju kako su nekad vojevali«, a držanje Hrvata da je odlučilo uspjehom rata. Nogo meni se čini, da je mnogo važnije ono što je napisao poznati austrijski historik F r i e d j u n g, kako je poslije Solferina »trebalo

raspustiti jednu diviziju druge armije, jer se njene hrvatske graničarske čete pokazaše kao nesposobne za boj« (eine Division des zweiten Korps, dessen kroatische Grenztruppen sich als kriegsuntüchtig erwiesen, musste aufgelöst werden), i zato da je bilo nužno, pošto poto, što hitnije, sklopiti sa Napoleonom mir. To se i zbilo na najveće ogorčenje Talijana, kojima je tako izmakla Venecija, jer su dobili samo Lombardiju, ali i Hrvata Kvaternika, jer on se od daljega tečaja rata nadao propasti Austrije i oslobođenju Hrvatske.

Međutim za naše je raspravljanje sada najvažnije to, da je K v a t e r n i k p o s l i j e t o g a u s p j e h a s t a l n o g l e d a o u G r a n i č a r i m a o n a j e l e m e n a t , s k o j i m j e m i s l i o , m a b i l o k a d , i z v o - j e v a t i s l o b o d u H r v a t s k e . I odista, Kvaternik je odsad u pregovorima s Talijanima i s madžarskom emigracijom vazda računao s Graničarima kao s jednom pouzdanom vojnom silom kod iduće bune u Hrvatskoj pa je u vezi s time i nudio hrvatsku krunu najprije princu Karlu Josipu Napoleonu, stričeviću carevu i zetu kralja Viklera Emanuela[3], a kad je taj nije prihvatio, poljskom velikašu, princu Ladislavu Czartoriskomu, kao katoliku, Slavenu i potomku kraljevske krvi.

---

[3] Gl. o njemu sada Comandini, Il principe Napoleone nel risorgimento italiano. Milano 1922. (Treves)

Oslobođenje pak zamišljali su sebi Kvaternik i njegovi talijanski i madžarski sumišljenici na taj način, da je imala paralelno da plane buna u Veneciji i u hrvatskoj Vojnoj Krajini, dok se Garibaldi imao iskrcati budi u sjevernoj Dalmaciji, budi na hrvatskom Primorju. Tako isto imali su se pobuniti još i Madžari i Rumuni, i onda je trebalo složnim naporima svih ovih »zarobljenih naroda«, a potporom Sardinije i Francuske, konačno razvaliti izolovanu Austriju, jer je bilo više nego samo vjerojatno, da joj ne će pomoći ni Rusija ni Pruska. Ali poslije podužega pregovaranja taj je plan 1865. najposlije napušten, budući da je car Napoleon III. uskratio svaku pomoć i podjedno prinudio Italiju na mirovanje[4].

---

[4] Up. o tome: *Bianchi Nic.*, Storia documentata della diplomazia europea in Italia, 8 vol. Torino 1865.; *Ratazzi*, Ratazzi et son temps, 2 vol. Paris 1881.; *Zini*, Storia d' Italia (1849.-1866.), 4 vol. Milano 1875.; *Bianchi Nic.*, La politique du comte de Cavour de 1852. à 1861. Torino 1885.; *Garibaldi*, 2 vol. Firenze 1883.; *Ricasoli*, Lettere e documenti, 10 vol. Firenza 1887.; *Thouvenel*, Nicolas et Napoleon III. Paris 1891.; *Kossuth*, Irataim az emigràczióból, 3 vol. Budapest 1880. do 1882.; *Szedlàk*, Enthüllungen aus der Zeit der ungarischen Revolution und Emigration (1848.-1861.). Budapest 1890.

Kako već rekoh, za sve ovo vrijeme Kvaternik je u svojim revolucionarnim pregovorima operirao s Graničarima kao s pouzdanom buntovnom vojskom. Da taj krupni i važni fakt bude jasniji, navest ću neke od njegovih najznačajnijih izjava, onako, kako ih je on sam ubilježio u svome »Dnevniku«[5].

---

[5] Kvaternikov *»Dnevnik«* sačuvao se u četiri omašne rukopisne sveske, a obuhvata vrijeme od 1858. do 1967. »Dnevnik« je danas vlasništvo baštinika pok. Dra. Ivana Ružića, poznatoga hrvatskog rodoljuba. Iz ovoga »Dnevnika« objelodanio je dosta detaljan izvadak *Cherubin Šegvić* s natpisom »Prvo progonstvo Eugena Kvaternika godine 1858.-1860.« Zagreb 1907. i »Drugo progonstvo Eugena Kvaternika godine 1861.-1865.« Zagreb 1907. Posljednje dvije godine 1866. i 1867. (kao treće progonstvo) još nisu objelodanjene, već je to Šegvić učinio samo djelomično u brošurici: »O životu i radu hrvatskoga politika i revolucionara Eugena Kvaternika. Prigodom 50-godišnjice njegove junačke smrti«. Zagreb 1921. Šegvić je u onim prvim dvim knjigama izostavio sve ono, što je držao da nije od političkoga interesa. Kolikogod je i tim izdanjem učinio korist historijskoj nauci, ipak bi veoma potrebno bilo, da se čitav Kvaternikov »Dnevnik«, kako je napisan, objelodani, jer tako će nam Kvaternik kao čovjek postati razumljiviji. Dabome, to ne bi smio da bude goli korektni i potpuni tekst, nego popraćen komentarom na svim onim mjestima, koja su danas već postala čitatelju nejasna. Na osnovu ovoga »Dnevnika« i sjećanja, izradio je već sam Kvaternik, malo pred smrt, neke ruke autobiografiju – ma da je u stvari polemika – u časopisu »Hrvatska« 1871. broj 4.-13. pod natpisom »Gorke uspomene«. Značajno je, da je Kvaternik još kao klerik u Zagrebu (1843.) pravio neke autobiografske bilješke, od kojih se čuva nekoliko listića u zagrebačkoj universitetskoj biblioteci (dar gosp. Kuzme Rožmanića, rođaka pok. Eugena Kvaternika).

Dne 23. marta 1860. izjavio je u Parizu princu Napoleonu – svom kandidatu na hrvatski prijesto – da h r v a t s k e vojske ima oko 240.000 ljudi. Na to krikne princ: »Ma je li to možno (Si cela était vrai)«, na što mu Kvaternik ispriča hrvatsko-madžarsko ratovanje 1848./49. u dokaz svoje tvrdnje. Dne 20. aprila 1860. opet, izjavio je Kvaternik u Parizu sardinskom poslaniku grofu Nigri, na njegov upit, nadaju li se Hrvati još ove godine 1860. ratu — da se ne nadaju, ali odmah dodade, »da naš ustanak od 400.000 oružanika protiv Austrije dao bi drugi oblik Evropi«, jer bi se tom prilikom dala Venecija osloboditi. »Protumačih — bilježi Kvaternik izrijekom — koliko bi nam trebalo za predbježne poslove: jedan miljun franaka, a za izdržati bunu kroz dva, tri mjeseca po 4 milijuna franaka na mjesec«. Najzad je Kvaternik pokazao grofu Nigri neke svoje bilješke s izjavom, da su to koncepti za proglase, koje će trebati tajno odaslati u Hrvatsku na one Graničare, što će ih Austrija htjeti da dovede u Italiju.

Ali mnogo je živahnije bilo djelovanje Kvaternikovo za njegova drugog boravka u Italiji od 1863. do 1865. U vrijeme bavljenja u Hrvatskoj i sudjelovanja na saboru 1861. naime, Kvaternik je postao popularan muž među svima onima, koji su mrzili na Austriju, a naročito je tražio veze s Graničarima, tako da se mogao s pravom u februaru 1864. pohvaliti u Torinu, da ima »dosta upliva u

Hrvatskoj, osobito u Granici«. Već u martu 1864. on izrađuje potpuni plan bune u Hrvatskoj a u vezi sa službenom Italijom i s madžarskim emigrantima, i stavlja u izgled kreiranje hrvatske narodne vlade u Zagrebu, za koju je odmah tom prilikom d a o u P a r i z u i z r a d i t i p e č a t , a podjedno dade u Ženevi i štampati revolucionarne proglase. Za Vojnu je Krajinu izrijekom izjavio, da se u njoj stalno nalazi jedan bataljun (od svake regimente) pod oružjem, a drugi da je kod svojih kuća, vazda spreman da krene pod barjak na prvi poziv. Ostali pak narod slabo je oružan; stoga treba za nj nabaviti 20.000 handžara, toliko pari kubura i 50.000 pušaka s bajonetama. Malo potom, 4. aprila 1864., izjavio je Kvaternik u ministarstvu Inostranih Djela u Torinu, da Hrvatska i Slavonija mogu protiv Austrije, u slučaju borbe za svoj opstanak, staviti na noge preko 300.000 vojnika, a dne 22. maja reče, da se nada proglasima premamiti Graničare iz talijanskih garnizona (tako iz Peschiere) »amo«, to jest u slobodnu Italiju, pa »onda možemo od onih feldwebela (= narednikâ) lako stvoriti i oficire u nuždi«, jer »feldwebeli su među Graničarima najvažniji elemenat. Znamo, da je god. 1849. na njih pala časnička (oficirska) dužnost, koju su znali izvesti«. Onda dodaje: »Graničari će znati najbolje po Hrvatskoj organizirati narod i dignuti ga na ustanak«, i misli, da će sve, što je ispod kapetana, prići ustanku, a uz cara ostat će samo oni viši oficiri.

Iz ovih podataka eto slijedi jasno, da je u s t a n a k u V o j n o j K r a j i n i b i l a i d e j a , k o j o m s e K v a t e r n i k b a v i o d u g o i d u g o p r i j e o k t o b r a 1 8 7 1 .

Ali, što ga je dovelo baš u Rakovicu?

Još u junu 1864. upoznao se Kvaternik u Torinu sa A n t o m R a k i j a š e m , vojnim bjeguncem i degradiranim kadetom, inače Hrvatom Zagorcem iz Pregrade. Bio je sin penzionirana kapetana, koga je austrijska vlada gonila zbog nekih disciplinskih stvari, a taj je onda ogorčenje svoje prenio i na sina. Ante Rakijaš bio je inteligentan čovjek; još kao dječak bio je u Štajerskom Gracu na školama. Naročito se isticao kao fanatičan Hrvat, energičan i spreman na sve, pa i na najsmjelije pustolovine. I tako je Kvaternik u njemu našao glavnog pomagača i čovjeka, s kojim je u tuđini mogao da razgovara o osnovama zamišljene bune. On sam kaže: »Ne zdvajam, jer me nije Providnost badava stavila u doticaj s Rakijašem, poštenim i gorućim Hrvatom«. Već u novembru 1864. zamislili su Kvaternik i Rakijaš u Torinu plan ustanka u Dalmaciji i u Lici na proljeće 1865. U tu svrhu Rakijaš je sebi prije svega pribavio lažan pasoš i onda se preselio iz Torina u Ankonu, gdje je samo čekao zgodnu priliku, da se prebaci preko mora u Dalmaciju. I odista, početkom 1865. preveze se Rakijaš na Brač na

brodu kapetana Babarovića iz Milne, pređe potom u Split, a odatle u Sinj i najzad u Knin, gdje je odista stao agitovati za ustanak. Ali Rakijaš bio je slabe sreće; ne samo da mu se narod ne htjede da odazove, već ga neki ljudi prokazaše vlastima, a te ga strpaše u tamnicu, na što ga zadarski sud osudi na jedanaest mjeseci teške tamnice. U isto vrijeme kad je Rakijaš tamnovao u Zadru, uvjerio se i Kvaternik, da od zamišljena ustanka ne će biti ništa, pa se zato riješi na povratak u domovinu. Ali tek što se vratio u Zagreb, morao je opet u progonstvo, i to zbog toga, što je još uvijek bio ruski državljanin i kao takav tobože »opasan stranac«[6].

---

[6] Potkraj 1860. vratio se Kvaternik u Zagreb i bio jedan od najagilnijih članova hrvatskoga sabora 1861., i ako je i tada još uvijek bio ruski državljanin. To se zbilo posredovanjem biskupa Strossmayera kod bečke vlade i kod bana Šokčevića. Kvaternik je već onda tražio od ruske vlade, da mu dade otpust iz državljanstva, ali ona je s time zatezala.

To se zbilo po nalogu bana Šokčevića, koji je žestoko mrzio na Kvaternika, kao i na sve Pravaše, na ove tadašnje nepomirljive dušmane Austrije. Tek poraz kod Kraljičina Graca (1866.) i prigodom madžarskoga krunisanja objavljena amnestija Franje Josipa (1867.), pribavi Kvaterniku najprije stalno dopuštenje za povratak u domovinu, a onda protekcijom Levina Raucha još i hrvatsko državljanstvo i izgubljeno pravo advokacije. Od sada se Kvaternik uz advokaciju bavio historijom (»Istočno pitanje i Hrvati«, 2. sveske) i publicistikom, surađujući najprije od 1868. do 1870. u Matokovom časopisu »Hrvatu«, a 1871. sam je izdavao tjednik »Hrvatsku«, kao organ Stranke Prava.

Međuto izišao je Rakijaš iz tamnice i došao u Zagreb, gdje se tijesno udružio s Kvaternikom, vazda spreman na svaki i najsmjeliji korak. Iz Zagreba preselio se doskora u Karlovac, gdje ga je posredovanjem Kvaternikovim namjestio policajnim činovnikom (»stražmeštrom«) gradski kapetan Fabijani, fanatičan privrženik Stranke Prava. Poznato je, da je Karlovac sa svojim vašarima svakoga petka bio pravo stjecište hrvatskih Graničara od Rakovca do Rakovice i Drežnika, a Rakijaš odista i nije propuštao prilike, da se s narodom iz tih strana upusti u objašnjavanje političkih prilika u Hrvatskoj, gdje je sav svijet bio očajan i ogorčen, otkad je 1867. došlo do dualizma u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji, a 1868. do hrvatsko-madžarske nagode. Ali za samu Vojnu Krajinu bješe od kudikamo krupnijega utjecaja glas o njenom ukinuću i razoružanju. Vojna je Krajina naime bila — kako je poznato — nagodom zajamčena Hrvatskoj (kao i Dalmacija). Ovu su ustanovu nagode Madžari prihvatili, ne toliko na želju i zahtjev Hrvata, koliko zbog toga, da bi se za sva iduća vremena onemogućilo, da se ponovi 1848. s novim Jelačićem, pa su zato Madžari sada i oduzeli hrvatskom banu svaku vojničku kompetenciju, učinivši ga prosto svojim civilnim guverne-

rom Hrvatske i Slavonije. Znalo se svagdje dobro u Hrvatskoj, a još bolje u Vojnoj Krajini, gdje su te glasine uporno i stalno širili oficiri, zaplašeni za svoju egzistenciju i ugodni život, da su bečki dvor, a naročito nadvojvoda Albrecht – tada vrhovni komandant ukupne austrijske vojske – pa i sam car Franjo Josip, tek veoma nerado pristali na neprijatnu promjenu, koja ih je imala da liši ne samo mnogobrojne pouzdane vojske, nego i veoma jeftine vojničke organizacije. Ali glas o ukinuću Vojne Krajine primao se naroda samoga još većom boli i ogorčenjem, otkad se proširiše glasine, osobito u slunjskoj i ogulinskoj regimenti, da će Madžari, kad postanu gospodari, navaliti na bijedni narod teške poreze, kojih Krajina nije poznavala, i tako da će Graničari postati »obični muži«, a ti su u očima Graničara 1871. još uvijek bili bijedni kmetovi, i ako je kmetstvo ukinuto još 1848., ali je prelazno stanje potrajalo još dosta dugo. Raspoloženje naroda naročito se pogoršalo, otkad su došle ljeti 1871. baš u Rakovički kraj »zemljomjerčine (geometri)«, da sastavljaju kataster, za koji je posao svak mislio, da je u neposrednoj vezi s odmjerivanjem nastajnoga poreza. Uz to dala je krajiška vlast, po naređenju iz Beča, i šume krčiti, i to baš oko Drežnika i Rakovice, što je najposlije narodu bilo toliko zazorno, da su glasine, da se sve to zgađa u korist omraženih Madžara, koji će već do koji dan doći i zamijeniti krajišku vojničku upravu svojom »prokletom« madžarskom, poprimile nevjerojatan opseg. Poznato je, da su nesamo naše, nego cijeloga svijeta narodne mase konzervativne, bojeći se novotarija; šta više, tom je psihološkom procesu podvržena i sama inteligencija, pa i najviša. Sasvim je prirodno dakle, da se u takim zapetim prilikama, gdje su svi bili nezadovoljni, čekao samo čas, da se nađe smion vođa, i pobuna je bila svršena stvar. Za Kvaternika lično još je od značaja i to, što je baš u samoj Rakovici živio prisni mu školski drug i prijatelj P e t a r V r d o l j a k , još 1861. uz njega i Starčevića član Stranke Prava u hrvatskom saboru. A taj je Vrdoljak sada i bio glavni agitator u narodu pripravljajući u njemu već dulje vremena raspoloženje na otpor protiv omraženih Madžara i Švaba.

Objasnivši ovako, zašto je Kvaternik baš Rakovicu izabrao za izlaznu točku svoje akcije, treba još prije negoli pređemo na sam tečaj bune, da pokažemo, u kakim je političkim prilikama Kvaternik učinio svoj presudni korak, jer tek to daje buni u historiji pravo mjesto. Bez te krupne političke pozadine naime, Rakovička bi buna bila samo trodnevna epizoda lokalnoga značaja.

Kako je poznato, austro-madžarska nagoda od 1867., ili dualizam, dala je u monarhiji vlast Nijemcima i Madžarima, dok su im brojčano premoćni Slaveni — naročito Česi pa Hrvati, Slovenci i Srbi – bili predani »za plijen«. Sasvim je prirodno, da je ova nepravda, koja će pedeset godina docnije iskopati grob

Austro-ugarskoj monarhiji, izazvala otpor i borbu tih istih Čeha, Hrvata, Srba i Slovenaca. Već 14. maja 1870. javlja pruski poslanik u Beču, general Schweinitz, u Berlinu, kako Česi rade punom parom na uništenju dualizma, i kako se za slučaj češkoga uspjeha Nijemci i Madžari boje, da će doći do zbliženja bečkoga dvora sa slavenskom Rusijom. Šta više, neki su Madžari znali i to, da je sam Franjo Josip veoma sklon Rusiji, jer se nada, da će njenom pomoći osvetiti »Königgrätz«! I odista, češka je borba bila toliko uporna, da je uspjela oboriti austrijsko dualističko ministarstvo grofa Potockoga, na što je sam Franjo Josip po s v o j o j inicijativi i bez znanja i pristanka državnoga kancelara grofa Beusta, tvorca dualizma, imenovao 7. februara 1871. ministarstvo grofa Hohenwarta. Ovo je imenovanje općeno shvaćeno kao federalističko, to jest kao znak da će nepravedni dualizam zamijeniti pravedni federalizam. A to je odista i bio Hohenwartov program, samo je Franjo Josip kod toga učinio tu fatalnu grešku što nije u isto vrijeme natjerao na demisiju i Beusta i madžarsko ministarstvo grofa Andrássya; Franjo Josip očito je mislio dirnuti u Madžare tek onda, kad svrši s Česima. Tako se sada razvi očajna borba, dabome zakulisana i kabinetska, između grofa Hohenwarta i Čeha s jedne, a Beusta, austrijskih Nijemaca i Madžara sa druge strane. Mi se ne možemo upustiti u detalje ovoga zanimljivog sukoba; istaknut ćemo samo to, da je Hohenwartovo ministarstvo uživalo više mjeseci povjerenje cara Franje Josipa, unatoč svim protivničkim intrigama i najposlije toliko uspjelo, da (je Franjo Josip objavio 12. septembra 1871. reskript na češki sabor, kojim je priznao prava kraljevine Češke i obećao, da će se doskora okruniti u Pragu za češkoga kralja. To je bio pravi triumf Hohenwartova kabineta i prvi pouzdani i čvrsti znak, da će monarhija preći iz dualizma u federalizam. U toj teškoj i tjeskobnoj situaciji primora grof Andrássy kancelara grofa Beusta, da je na početku oktobra 1871. predao Franji Josipu memorandum protiv grofa Hohenwarta i zatražio, da se politička situacija raščisti. Pored sve ove uvijene pretnje demisijom i krizom, zna se pouzdano, da je car Franjo Josip još i dalje ostao na strani Hohenwartovoj, voljan, da provede ravnopravnost naroda u monarhiji.

Eto, upravo u taj toliko kritički i važni čas, pada Rakovička buna, kao grom iz vedra neba. Sama se po sebi nameće primisao, nije li ogorčeni Kvaternik možda bio neznalica i nesvijesno oruđe Madžara ili Nijemaca, kako je to nekoć mislio, nitko veći ni manji, negoli sam Ante Starčević.[7]

---

[7] Up. interpelaciju Dra. Ante Starčevića u hrvatskom saboru 25. juna 1884. (*Djela* I., 245.-247.). Tu se među ostalim kaže: »Već. god. 1867., kad se je počeo kod nas uvađati sustav, koji više ili manje stoji i danas, našlo se je kod nas ljudi, koji su, ukratko i istinito govoreći, nastojali da ponove g. 1848. To bijahu oni isti ljudi, koji su tomu sustavu temelj postavili. Oni su to nakanili iz Zagreba, zatim iz Beča, a napokon iz bivše Granice, i svagde pod zaštitom

Beča. Službeni svet bivše Granice, poznat pod imenom gospode i plaćenika, bijaše nezadovoljan, uznemiren i ogorčen proti Madžarom, i protivan osnovam, koje su i njemu pretile. Puk Granice, za koji se je u javnosti malo znalo, prem da od njega sve stoji, bijaše zlovoljan i pripravan ustati proti tomu sustavu: on se je bojao austrijskog despotizma i bečke zahvalnosti, pod kojom je propao. Službeni svet, bilo slepo, bilo razložno, oslanjao se je na pomoć svojih viših, a na narod ništa. Puk niti je znao, kako bi i što bi, a svakako nije verovao svojim višim i nije hteo ništa. U to vreme te obćenite razjarenosti, toga grčevitog trzanja u Granici dogodila se je, možda bolje rekuć učinila se je, u Rakovici smutnja. Kod nje zaglavio je jedan moj prijatelj od detinstva i dva moja znanca. O toj smutnji pripovedalo se i pisalo se je svašta. Ona je dobila raznih imena, što ja znam. Nu o njoj stoje dve istine. Prva istina je, da su oni, budi rečeno, ustalci bili sa svih strana od vojničtva obkruženi i opasani tako, da nisu mogli uteći, pak i tako njih je umoreno. Svagde drugde ustalce, prevratnike, buntovnike, u obće ljude, koje smatraju krivima oni, koji drže vlast u puku, takve ljude hvataju, čuvaju ih na životu, stavljaju pred sud i tim gledaju, da od njih saznadu njihove drugove i dionike. Jer je to u Rakovici propušćeno, to svatko nepristran zaključuje, da su ovi ljudi umoreni samo zato, da se kroz nje pred sudom ne doznadu pravi početnici, i da su ih početnici ili neposredno sami umorili ili umoriti dali. Druga je istina ova: na rakovičku smutnju srušilo se bečko ministarstvo, poznato pod imenom federalističkoga (grofa Hohenwarta); u vojnom zapovedničtvu zagrebačkom mnogo je promena izvedeno. Od tuda se izvađa, da glavni vođe one smutnje – jer ja ne znam kako bi pravo ime onomu događaju dao – bijahu u Beču, Pešti, i u Zagrebu njihovi podčinjenici«.

Ali, i ako su nam danas pristupačni svi krajiški sudbeni spisi i spisi bečkih arkiva, pa i samoga dvora, za takvo mišljenje ipak nije se našlo baš nikakva dokaza. Stoga jedva može da bude sumnja, da je sve ono, što se o tom priča, ne samo danas, nego se još mnogo više pričalo u krugu Kvaternikovih političkih protivnika – naročito »Obzoraša« – u oktobru 1871. i docnije, tek plitka kombinacija, i ako na prvi mah zavodljiva. Predaja Beustova memoranduma Franji Josipu i Rakovička buna dakle su samo pakosna igra slučaja, kako se u historiji često ponavlja. Već smo kazali, da je u Vojnoj Krajini vladalo veliko nezadovoljstvo i strah pred nastajnim madžarskim režimom, i baš ta je okolnost bila ono najvažnije i bitno, što je ojađenoga Kvaternika – koji je kod nedavnih saborskih izbora (u maju) čak ostao i bez mandata, što ga je duboko ujelo za srce – potaklo na presudni mu korak. Nije dakle Kvaternik pobunio Vojnu Krajinu, nego se on već uznemirenoj i uzbuđenoj Krajini pokušao da stavi na čelo kao vođa.

Još prije izbora zakazana je bila u Zagrebu, u Maksimiru, za 30. aprila 1871. dvjestagodišnji spomen – slava prijeke smrti Zrinskoga i Frankopana, kojoj je predsjedao Ante Starčević i kod koje se skupiše prvaci Stranke Prava. Uz druge došla su na tu proslavu i dva ugledna Graničara iz Bročanca, sela na putu između Slunja i Rakovice, braća Rade i Maksim Čuić. Tom je prilikom Kvaternik i opet imao prilike da čuje, koliko je veliko ogorčenje Graničara i da su u očaju

svom spremni na sve, a naročito zato, jer su i sami graničari oficiri stalno podržavali glasine, kao da je i sam car protiv Madžara i protiv ukinuća Vojne Krajine. Osim toga Graničar se nikako nije mogao da sprijatelji s mišlju, da će morati, kad Vojna Krajina bude ukinuta, predati svjetlo oružje, na koje je bio vikao od stoljeća. Zato je i sasvim prirodno, da su ljudi govorili: »Ne damo puške, već ćemo je radije ispaliti na Madžara!«

Eto, od toga časa Kvaternik se sve više zanosio idejom otvorena ustanka, u punom uvjerenju, da će mu se za tili čas pridružiti sva Krajina, a možda i Dalmacija. Njegov davni san, još od 1859. i dalje za vrijeme bavljenja u Italiji i u Parizu, činilo mu se da više nije daleko od ostvarenja. Nema sumnje, da su ga u toj misli hrabrili Rakijaš i Vrdoljak, pa i sam karlovački šef gradske policije Fabijani. Potpuno pouzdana pomagača našao je Kvaternik i u mladom Vjekoslavu Bachu, juristi na zagrebačkoj pravoslavnoj akademiji i odgovornom uredniku pravaškoga organa »Hrvatske«, a onda u Anti Turkalju, općinskom bilježniku u Rakovici, i najzad u braći Čuićima iz Broćanca. Ne znamo, da li se povjerio i Starčeviću; svakako stoji, da mu realni »Stari« nije odobravao ideje, a tako ni ostalo vodstvo Stranke Prava.

Kvaternik se dakle dao na izvršenje davne svoje ideje pravo reći sâm na svoju ruku, podupri tek od malena broja sumišljenika baš tako, kao što je i sam bez potpore i dogovora s prijateljima pošao u Rusiju, Italiju i Francusku. Tko pozna njegov » D n e v n i k «, taj zna, da je Kvaternik bio prožet cijeloga svoga vijeka dubokim i iskrenim religioznim osjećajima, a ti su se s vremenom potencirali u pravi misticizam. Ostala je tradicija među njegovim prijateljima i vršnjacima – a slušao sam je češće u mladosti od prvaka Stranke Prava – da se Kvaternik upustio u bunu gonjen nekim unutarnjim glasom, koji mu je govorio, da će Bog s njime učiniti čudo, kao ono s djevicom Orleanskom. Nema razloga, da posumnjamo u ispravnost ove tradicije. Šta više, kad čitamo Lombrosovo djelo o t. zv. političkim »zločincima« (revolucionarima, rebelima, atentatorima), naučit ćemo, da je kod njih baš taki religiozni misticizam i očekivanje božjega čuda, pojava prilično redovita.

I d e a l n i c i l j K v a t e r n i k o v b i l o j e o s l o b o đ e n j e i u j e d i n j e n j e h r v a t s k e d r ž a v e . Koliko iz danas nam pristupačna materijala vidimo, on je sebi stvar zamišljao tako: kad se sastane u Krajini sa svojim glavnim pomagačima, proglasit će oslobođenje i obrazovat će privremenu narodnu hrvatsku vladu, a onda će poraditi oko toga, da što brže predobije za stvar dobro oboružani narod – dakle vojnike Graničare – u slunjskoj, ogulinskoj i otočkoj regimenti, jer je Rakovica bila baš na tromeđi.

Onda je mislio s tom vojskom što žurnije poći preko Ogulina i Karlovca na Zagreb, gdje će se konstituirati definitivna narodna vlada i još jednom proglasiti oslobođenje Hrvatske. Potom imao je namjeru, da taj čin objavi svim evropslim vlastima i zatraži od njih zaštite i priznanje. Budući da je Austrija tada bila u Evropi izolovana, a naročito bez prijateljskih veza s Italijom, Njemačkom i Rusijom, jedva da je Kvaternik i sumnjao, da će naići na prijazan odziv evropskih sila. Šta više, godine 1871. austrijska se vojska još uvijek nije oporavila od udaraca pruskoga rata od 1866., a jedina vojska koja je kako tako spremna bila za boj, bili su baš Graničari. a na te je on računao kao na svoje pomagače.

III.

Potkraj septembra 1871. prvi je krenuo iz Zagreba Vjekoslav Bach i pođe u Munjavu (kod Ogulina), gdje mu je tetka Emilija Punovićeva bila poštarica. Budući da je za vođenje bune trebalo namaknuti novčanih sredstava, Bach uhvati zgodnu priliku i uzme iz poštanske blagajne 15.000 forinti, jamačno uvjeren, da će tetku odštetiti, kad ustanak povoljno svrši. Potom je Bach pošao s tim novcem u Broćanac k Radi Čuiću, gdje je sakriven čekao dolazak ostalih buntovnika. Međutim je i Kvaternik ostavio na početku oktobra Zagreb, pošao u Karlovac, gdje se našao s Rakijašem, a onda je s njime krenuo u kolima preko Veljuna i Slunja u Broćanac, kud je stigao 7. oktobra uveče. Na ovom bi sastanku prije svega organizovana privremena narodna hrvatska vlada. Predsjedništvo preuzeo je Kvaternik, i odmah imenovao ministrima: Petra Vrdoljaka za unutarnje poslove, Antu Rakijaša za rat i Vjekoslava Bacha za finansije. Radu Čuića pak imenovao je glavnim zapovjednikom ustaških četa, dakle vojskovođom, a Antu Turkalja velikim županom ogulinskim.

Sjutradan 8. oktobra, u n e d j e l j u — izbor toga dana bez sumnje je plod Kvaternikovih religioznih osjećaja — planula je rano zorom otvorena buna. Kvaternik s pratnjom i četom od dvjesta oružanih Graničara i s razvitim hrvatskim barjakom, krenuo je cestom u kočiji zajedno s Bachom u Rakovicu, jer je u ovom mjestu bio određen glavni stan hrvatske vlade u kući trgovca Ive Vučića. Kad su ustaše stigli u Rakovicu, odmah uhvatiše i zatvoriše zatečene neke niže oficire, jer se ni jedan od njih ne htjede da pridruži buni. Potom zaplijene magazine s vojničkom mondurom i razdijeliše je narodu, a najposlije zaplijeniše i vojničku kasu s tri hiljade i nešto forinata. Poslije toga prešlo se na organizaciju ustanka, uz koji su u prvi čas pristala najbliža sela: Rakovica, Broćanac, Brezovac, Mašvina, Plavča Draga i Močila. Da uhvate neposrednu granicu s Bosnom, odnosno s Turskom, zaključiše ustaše, da treba što brže predobiti za bunu važni Drežnik. Odmah potom zaputi se u Drežnik s trista momaka Ante Rakijaš, no došavši u selo nađe narod sabran u katoličkoj crkvi na blagoslovu. Međutim sve nagovaranje, pa i prijetnje ustaša, nijesu ništa pomogle; Drežničani, upozoreni još ranije na opasnost bune od svoga župnika

starca Petra Korenića i kapetana Dursta, ne htjedoše se nikako priključiti Kvaterniku. Ovaj je neuspjeh teško zastrašio Rakijaša, i on se sa svojom četom sav očajan vrati natrag u Rakovicu.

U to su Kvaternik i njegova vlada još istoga dana objavili prva svoja naređenja. Prvi akt, koji je potpisao »Rade Čuić vojskovođa«, glasio je doslovno ovako: »Od strane narodnoga vojničkog zapovedničtva. Knez mesta ili općine Rakovica dobiva zapoved, da sve u istom okružaju nalazeće zemljomerčine k sebi pozove i da oni svoje stvari od merenja taki ogulinskomu županu i rakovičkome knezu na ostavu predati imadu. U Rakovcu 8. listopada 1871., kakoti ustanka za hrvatsku slobodu prvi dan«. Kolike li svjetlosti baca ovo naređenje na već pomenutu genezu bune! Ali mnogo je važniji »Proglas« narodne hrvatske vlade od istoga dana, upravljen na sve »izvanjske povjerenike narodne vlade«, koji su imali narodu objasniti i objaviti ova »načela, koja ravnaju narodnim vlastima, pozvavši narod prije svega na dužnu poslušnost«. Ta »načela« glase:

1. Sve žive sile naroda upravljene su na oslobođenje naroda ispod švabsko-madžarskoga gospodstva.
2. Jednakost pred zakonom.
3. Pravedno sudstvo.
4. Općina odgovara za sigurnost osoba i imetka; ona si sama obavlja poslove svoje administracije i sudovanja.
5. Svatko mora primiti povjerenu mu službu.
6. Sudovanja nema za vrijeme narodnoga ustanka, a izdat će se naknadno posebne naredbe o obstojećem zakonu za vrijeme ustanka.
7. Ukidaju se regimente i uvađaju slobodne županije.
8. Svećenici obih vjeroispovijedanja imadu narod poučiti u ljubavi i slozi kršćanskoj«.

Najzad izdan je Antunu Turkalju »državljanu hrvatskom« ovaj dekret »u ime narodne hrvatske vlade«:

»Imenujete se ovime poglavarom za vojničku struku za opseg županije ogulinske sa vlašću nad životom i smrti u izvršivanju vaše službe. Vi ste odgovorni pod smrtnom kaznom preuzeti povjerenu službu i pod istom kaznom odgovarate za točno i vjerno izvršivanje povjerene vam vlasti. Dano iz glavnoga stana narodne hrvatske vojske, kao iz sijela narodne hrvatske vlade. U Rakovcu dne 8. listopada 1871., kanoti dana uzdignuća naroda hrvatskoga za slobodu i nezavisnost«. A onda: »Izvršenje ovoga dekreta nalaže

se vrhovnom vojničkom hrvatskom zapovjedništvu«. Na dnu dekreta utisnut je poznati nam pečat hrvatske narodne vlade, koji je Kvaternik još 1865. dao izraditi u Parizu.

Ovo su jedina tri dokumenta, što su nam se sačuvala iz ustanka i od ustaške hrvatske vlade. Ipak nam pružaju dovoljno građe, da po njima možemo ocijeniti Kvaternikov revolucionarni mentalitet. Prije svega treba istaknuti, da Kvaternik izlazi pred nas kao iskren borac za oslobođenje hrvatskoga naroda »ispod švapsko-madžarskoga gospodstva«. Historija velike francuske revolucije i talijanskih revolucionarnih pokreta XIX. vijeka, bila mu je poznata do u najsitnije detalje. Zato je od njih i preuzeo poznatu lozinku: b r a t s t v o (raznovjernih sinova jednoga naroda), j e d n a k o s t (svih staleža), i s l o b o d a (čitavoga naroda), ali je preuzeo i onu pravu revolucionarnu doktrinu, da je n a r o d vrhovni suveren u državi, čijoj se volji nitko ne smije uprijeti. Otale i dolazi, da se u tim aktima nikako ne spominje Kvaternikova ličnost, već samo narod i narodno oslobođenje. Upada u oči još i kratkoća i jasnoća izrečenih misli, a to pokazuje, da je Kvaternik svoj plan o hrvatskoj revoluciji dugo nosio u sebi i pripravio ga s f o r m a l n e strane u detalje. Sama »Načela« njegova upravo su klasičan primjer revolucionarnoga akta i otkrivaju nam svu plemenitost njegove altruističke čežnje za oslobođenjem hrvatskoga naroda; n j i h u p r a v o t r e b a u b r o j i t i m e đ u n a j o d l i č n i j e d o k u m e n t e č i t a v e h r v a t s k e h i s t o r i j e. Zato je i bila samo podla i zlonamjerna kleveta, da se Kvaternik proglasio »Eugenom I., kraljem Hrvatske«. To su rasturili njegovi dušmani — u prvom redu neki graničarski oficiri — a onda još više Nijemci i Madžari u težnji, da ocrne Hrvate kod Franje Josipa, a to im je i uspjelo. Kolike li sličnosti u tome između Kvaternika i Matije Gupca, koga su također oklevetali njegovi plemićki dušmani, tobože da se proglasio seljačkim kraljem.

Uto je stigao u Rakovicu iz susjednoga Kršlja, na glas o tim događajima, komandant na Kordunu, major Stanko Rašić sa svojim ađutantom, potporučnikom Radulovićem. Ali tek što su ujašili u Rakovicu, biše uhvaćeni i zatvoreni s ostalim oficirima u neku tavansku sobu u kući Vučićevoj. No sada umiješa se u stvar Kvaternik — koji je znatan dio dana proveo u crkvi kod molitve — pozove majora Rašića k sebi i uzme mu razlagati, da se digao za oslobođenje hrvatskoga naroda i kako je ustanak već zahvatio svu Hrvatsku i Dalmaciju, dok se sama carevina iz temelja ljulja (kod toga je Kvaternik očito nišanio na krizu dualizma). Kad je prepredeni Rašić čuo ove Kvaternikove riječi, uze ga odmah uvjeravati, da je i on — inače pravoslavac — vazda bio dobar Hrvat, da iz dna duše mrzi na Švabe i Madžare i da ništa više ne želi, negoli oslobođenje

Hrvatske. Potom uđu obojica u kuću i Kvaternik uze sada nagovarati Rašića, da stupi u njegovu službu, a on da će mu odmah isplatiti 30.000 for. Kvaternik je očito htio da ima uza se pravoga i vojničkim poslovima vještog oficira, jer su svi njegovi sadašnji pristaše bili tek podoficiri (narednici i podnarednici). Nato izjavi Rašić, da je rado spreman da mu se odazove želji, no prije svega treba da ga p u s t i k u ć i u susjedno Kršlje, da uredi svoje poslove, a on će se onda vratiti za četiri sata. Obećanje je svoje potom ponovio pred kućom pred sabranim narodom, ali taj mu nije htio da vjeruje; zato je Rašić javno pred narodom položio prisegu i Kvaterniku dao ruku i časnu oficirsku riječ, da iskreno misli. Potom odjuri Rašić na konju iz Rakovice, ostavivši u njoj u rukama ustaša kao zarobljenika svoga ađutanta Radulovića.

Međuto se vijest o Rakovičkoj buni raširila na sve strane, na što uzeše susjedne kumpanije otočke, ogulinske i slunjske regimente sabirati momčad u cilju, da je što brže pošlju prema Rakovici. U Zagreb stigla je vrhovnom komandatu Vojne Krajine, generalu Molinariju, telegrafska vijest o buni tek 9. oktobra u jutro. Molinari odmah obavijesti o tome cara i ministra predsjednika madžarske vlade grofa Andrássyja, dok je u Vojnu Krajinu razaslao telegrafska naređenja i upute, kako da se buna što brže uguši.

Sjutradan zorom 9. oktobra pođe Kvaternik sa svojom pratnjom i ovećom četom cestom prema Plaškomu, u nadi, da će mu se ondje pridružiti kumpanija graničara, o kojoj se govorkalo u Rakovici, da je za ustanak. No u stvari bilo je to, da je ovu odista buntovnički raspoloženu kumpaniju regimentska komanda na prvi glas o Rakovičkoj buni povukla u Ogulin. Tako se zgodilo, da je Kvaternik stigao u utorak 10. oktobra oko podne u Plaški — prenoćivši u Plavčoj drazi — a da nije naišao ni na kaki vojnički otpor. Značajno je, da je Kvaternik sobom vodio zarobljene oficire kao taoce u dvojim kolima, koja su neposredno slijedila njegova. Tek što je ušao u Plaški, prva mu je briga bila, da dade blagosloviti oružje i zastave. Budući da je katolički župnik još prošloga dana umakao iz mjesta, kao i toliki drugi plaščansiki inteligenti, pošlje Kvaternik deputaciju episkopu Lukijanu Nikolajeviću s molbom, da u crkvi odsluži arhijerejsku službu i da potom blagoslovi oružje. Ali vladika izgovori se starošću i bolešću, i uputi ih na paroha Samuila Popovića, a taj se i faktički odazvao pozivu, jamačno po želji vladičinoj, koji očito htjede da spase nezaštićeni Plaški od eventualna istupa nedisciplinovanih oružanih ljudi.

K r a t k o t r a j n i b o r a v a k K v a t e r n i k o v u P l a š k o m b i j a š e f a t a l a n p o č i t a v u s t a n a k. Dobro je poznato, da je najveći dio ustaša bio pravoslavne vjere. Već punih deset godina Kvaternik je i u hrvatskom

saboru i u svojim brojnim člancima u »H r v a t u« i u » H r v a t s k o j« pa u knjigama i brošurama otvoreno pobijao Srpstvo učeći, da su svi pravoslavni u našim zemljama, izuzev u kneževini Srbiji, istočni ili pravoslavni Hrvati i da u hrvatskim zemljama Srba nema. Pa kako da to objasnimo? Na to pitanje ima samo jedan ispravan odgovor: široke narodne mase u tadašnjoj hrvatskoj Vojnoj Krajini, a naročito one po zabitim kordunskim selima, u kojima je djelovao slabo obrazovan kler, a škola uopće nije bilo, nije se tada osjećao Srbinom u nacionalnom smislu. I ako je znao za srpsko ime, a vjerovatno se gdjegdje njime i služio, to je za nj bilo tek v j e r s k o obilježje, to jest ekvivalent za pravoslavlje u opreci spram katolicizma. Ali obrazovani kler, kaki se već tada nalazio u Plaškom, gdje je bilo sjedište episkopa karlovačkoga, a naročito onaj, koji je školovan u Karlovcima, pa onda i pismeniji ljudi, u prvom redu trgovci i obrtnici, svi su se ti svijesno osjećali kao nacionalni Srbi. Dalje, svi su Graničari malone bili za c a r a, a nezadovoljni i ogorčeni bijahu samo zbog određenoga ukinuća Vojne Krajine i zbog toga, što im je prijetilo mrsko madžarsko gospodstvo. Kako vidjesmo, u tome je i ležao glavni razlog narodnom nezadovoljstvu. Ali to još nije sve. U Plaškom dobro se znalo i to, tko je Kvaternik kao političar; šta više, u mjestu živio je tada kao ugledan trgovac Jovo Trbojević, zvan Didla, a taj je pak bio član hrvatskoga sabora, kao zastupnik Vojne Krajine, dakle nekoć član one saborske grupe, koja je bila protiv Kvaternika i Stranke Prava. Još se znalo u Plaškom i to, da je Kvaternik podržavao dobre veze s omraženim madžaronom, bivšim banom Levinom Rauchom, koga su baš tada bijesno napadale sve one novine, što su dolazile u Vojnu Krajinu (tako »Zukunft« iz Beča i »Zatočnik« iz Vojnoga Siska).[8]

---

[8] *Šegvić* (O životu i radu Eugena Kvaternika 48-49.) kaže: »Rauch je često davao zvati k sebi Kvaternika, kojega je u velike štovao. S njime se je razgovarao o politici i o odnosima prema Ugarskoj. Ali Rauch nije imao ni dovoljno hrvatskoga otačbeništva ni dovoljno znanja, da provede ono, što mu je više puta u razgovorima Kvaternik svjetovao. Rauch je išao samo za tim, da predobije za svoju politiku Kvaternika i Starčevića«. Tada se obično govorilo: »O dime dime (= Rauch), prokleto ti ime«.

Najposlije udarilo je ljudima u oči, da je Kvaternik u svojim govorima vazda više udarao »na Švabu« i na samog cara i na bečki dvor, negoli na Madžara. Eto, tako se ujedared uze među ustašama širiti glasina, da je K v a - t e r n i k m a d ž a r o n i m a d ž a r s k i a g e n t, i da je sramota za Srbe, kad izdaju cara i kad se drže takoga čovjeka. Ovake je glasine širio među ustašama i tadašnji pravoslavni kapelan plaščanski M i l e S t r i k a , onaj isti, koga je Kvaternik za ručkom u Plaškom imenovao svojim vojnim svećenikom. Tako se zgodi, da je još istoga dana, dok je Kvaternik sjedio za stolom i držao agitacione govore i razgovore, ostavilo više ustaša Plaški i ravno pošlo kući. Važno je i to, da je među njima bilo podosta žitelja iz sela Močila.

Međutim nađe pristupa u onu gostionu, gdje je Kvaternik boravio za ručkom, pomenuti trgovac Jovo Trbojević i uhvati priliku, da se potajno sastane sa svojim davnim znancem Radom Čuićem, ustaškim vojskovođom. On mu reče: »Rade, po Bogu brate, šta učini, ako Boga znaš! Ta tebi su ove ništarije i krvni dušmani nešega srpskoga imena i naše svete pravoslavne vjere zavrtili mozgom. Zar ti, nesretniče, da dižeš oružje protiv našega cara, kome smo mi prisegli vjernost i koju smo mi vazda čuvali kao svetinju? Podla je laž, da je carstvo propalo i da se sav naš narod pobunio i priključio ustanku. Ni ja ni drugi čestiti ljudi ne ćemo ništa da znamo od takova posla, što ga je taj lopov Kvaternik zakuvao«. Rada Čuića nemilo se kosnuše ove jetke riječi ugledna čovjeka, pa vas zbunjen odgovori: »Brate Jovo! Hvala ti od srca, što si mi otvorio oči. Dajem ti vjeru, da ovi ljudi, koji nas navedoše na tanak led, više živi ne će vidjeti Rakovice«.

Oko četiri sata popodne javi ustaškim stražama, postavljenima kod rječice Dretulje, postiljon plaščanske pošte, dolazeći iz Munjave, da je ogulinska regimenta na putu za Plaški i da je u žurnom maršu u potpunoj bojnoj opremi već ostavila Munjavu. Na tu poruku straže odmah ostave svoja mjesta i polete među ustaše pričajući im ovu nenadanu novost. Sada nasta strahovito komešanje i trčkaranje na sve strane, jer ustaše, mjesto da prime u svoju sredinu – kako su se nadali – graničarske susjedne čete kao prijatelje i jednomišljenike, imali su da dočekaju njihov napadaj. U tili čas razbježala se ustaška vojska na sve strane, tako da od 1.700 momaka, što ih je ušlo u Plaški s Kvaternikom, ne ostade uza nj njih više od četiri stotine. Razumije se, sada ne preostade ni Kvaterniku drugo, nego vratiti se natrag s onima, koji su još ostali uza nj. Kako je brzo pala oktobarska noć, utaboriše se u Ljupči planini, nedaleko od sela Močila, i ovdje prenoćiše, sve u nadi, da će sjutradan zorom, još prije negoli stigne carska vojska, prebjeći u Bosnu.[9]

---

[9] Još 9. oktobra, tek što je car Franjo Josip primio Molinarijevu depešu iz Zagreba o Rakovičkom ustanku, obratila se bečka vlada preko svoga carigradskoga poslanika na Portu, da bataljonom vojske, kavalerijom i artiljerijom zaposjedne hrvatsko-bosansku granicu kod Drežnika i Rakovice. Porta je toj želji udovoljila i još istoga dana dala telegrafsko naređenje bihaćkom paši, da zaštiti granicu, što je paša bezodvlačno i učinio.

Međutim je još dan prije, 10. oktobra, major otočke regimente Ratković zaposio s dvije kumpanije Rakovicu, a i od slunjske strane bile su u žurnom maršu dvije kumpanije slunjske regimente. Prema tome Kvaternik je bio već 10. oktobra uveče — kad se ono utaborio u Ljupči planini da noći — opkoljen sa svih strana. U to jo vrijeme stigao u Rakovicu s pola kumpanije Drežničana i

nekoliko serežana s Korduna i major Stanko Rašić — onaj isti, koji je Kvaterniku dao časnu oficirsku riječ, da će preći u njegovu službu. Kasno noću istoga dana 10. oktobra doleti k Rašiću neki momak i preda mu poruku podnarednika Miloša Kosanovića, koji je olovkom napisao ovo: »Gospodin major! Javljam Vam, da su se ustaše utaborili u Ljupči planini i d a s m o i h n a s 30 l j u d i i z M o č i l a o s t a v i l i i d a ć e m o i m k o d k u ć e M a k s i m a M o m č i l o v i ć a p o s t a v i t i z a s j e d u p a i h p o g u b i t i. Ali se bojimo, da će nam Broćanćani i Brezovčani, koji su s njima ostali, popaliti kuće. Neka se stoga zorom nađe kod nas odred vojnika, jer su ustaše zatvorili našu gospodu oficire i kažu, da će ih pogubiti, čim padne prvi hitac. Mi smo svi preslabi. J a i M a k s i m M o m č i l o v i ć o d l u č i s m o s v a k i s v o g a č o v j e k a (t.j. Kvaternika i Rakijaša) u s t r i j e l i t i«.

Primivši ovo pismo, major Rašić odmah ga saopći majoru Ratkoviću i ugovori s njime, da će smjesta krenuti s pola kumpanije Drežničana i sa svojim kordunskim serežanima u Močila, a Ratković da pođe za njima s dvije kumpanije Otočana. S majorom Rašićem pošli su još kapetan Durst i potporučnici Sertić i Lalić. Kad su stigli u Močila, već su ustaše ostavili Ljupču planinu. Prvi je naprijed jašio Ante Rakijaš, za njime Rade Čuić, a iza njih sjedili su u četveropregu Kvaternik i Bach. Kad dođoše do Momčilovićevih kuća u Močilima, pade prvi hitac i obori Rakijaša s konja, a onda učestaše ostali hici, od kojih dva pogodiše Kvaternika, jedan u trbuh, a drugi u vrat. Kvaternik je nato ispao iz kola, dok je Bach oboren tanetima pred rudom kolâ, kad je pokušao da umakne s ceste u šumu. Od vođa jedini je Rade Čuić umakao i prebjegao srećno u Bosnu, a onda u Srbiju, otkuda se nikad više nije vratio. Pričali su docnije, da je u Srbiji nosio ime Đuro Tankosić, ali za to nema nikaka dokaza. Sve se to zgodilo rano jutrom 11. oktobra, u nekoliko minuta. Kad ustaše vidješe, da su im popadale vođe, razbježaše se na sve strane, tako da osim one trojice katolika, Rakijaša, Kvaternika i Bacha, nitko niti je poginuo niti je ranjen. Tek docnije uhvaćeno je nekoliko poznatih zlikovaca, stavljeno pred ratni sud u Rakovici i strijeljano.[10]

---

[10] Bečka je vlada izrijekom naredila prijekom sudu u Rakovici, da postupa blago i da izvrši smrtnu kaznu samo nad poznatim zlikovcima. Turkalj i Vrdoljak bili su utamničeni, a tako i karlovački šef policije Fabijani. Tendencija je bila bečke vlade, da se što manje čuje o »pobuni u ogulinskoj regimenti«.

Kad su ubijeni Kvaternik i Bach, doleti major Rašić k njima i oduze im sve što su imali kod sebe: novce, spise i revolvere, a Kvaterniku još i zlatni sat. Odmah poslije toga oboriše se na sva tri mrtvaca Kosanovićevi i Momčilovićevi drugovi, svuku ih svu trojicu do gola i bace u jarak. Tek poslije nekoga vremena

dovukoše neka obična otvorena seljačka kola, zapregnu volove i odvezu mrtvace u Rakovicu, gdje su ih tik ceste, što vodi u Drežnik, pokopali u zajedničkom grobu.

IV.

Ovako je eto svršio već treći dan Rakovički ustanak, ili, kako ga je prozvao tamošnji narod, »Č u i ć e v a č e t a«. I ako se taj ustanak ne ističe velikom koncepcijom, već u sebi nosi sve znake nedovoljno organizovana posla, ipak je svijetla točka hrvatske historije, dokazujući mučeničkom smrću svojih vođa, da je Hrvat i u vrijeme silne Austrije imao takih sinova, koji su se osmjelili, da dignu očajan glas i krič za oslobođenjem i slobodom. Čitav rad Kvaternikov od mladosti mu do posljednjega daha bješe upravljen na to, da izvojšti hrvatskom narodu oslobođenje. Vlast, protiv koje se digao, bila je mnogo jača, negoli je on sam mislio, dok narod, s kojim je računao, još nije bio toliko sazreo, da bi ga htio i mogao svijesno slijediti u gomilama. Snažni njegovi patriotski osjećaji, teška bol, što mu je kidala dušu, zbog narodne nesreće i nepokolebljiva vjera u božiju pravdu, bijahu one sile u njegovoj nutrini, koje su korake njegove najposlije savrnule na jezoviti put otvorene revolucije, bez sredstava, bez izgleda i bez uspjeha. Ovjenčan tako mučeničkom aureolom, stekao je jedno od najčasnijih mjesta u hrvatskoj historiji.

Ali i ako bijahu posljedice Rakovičke bune za hrvatske političke prilike od razmjerno malena značaja, a ono bijahu veoma sudbonosne za politički život Austro-ugarske monarhije. Već sam kazao, da se baš onih dana radilo o rješenju češkoga pitanja, koje je u stvari značilo prvi korak do federalizacije bivše monarhije. Sada je Nijemcima i Madžarima Rakovički ustanak došao kao pravi d e u s e x m a c h i n a . Lični sekretar grofa Andrássyja, I m r e H a l á s z, priča u svojim memoarima, publikovanima trideset godina poslije smrti madžarskoga ministra predsjednika, ovo: »Kad je graničarski general Molinari iz Zagreba poslao izvještaj o Kvaternikovoj buni, nije bilo Andrássyja u Budimu, a kad se vratio, nekoliko minuta poslije njegova dolaska, govorio sam s njime. Bio je dobre volje i nije tajio, da očekuje od te ogulinske pobune povoljan politički preokret u pitanju Hohenwartovih osnova. Kad sam mu nato spomenuo, da je Kvaternik, pogođen od vojničkih taneta, poginuo, dao je izražaja svojoj žalosti, naročito zbog toga, što Kvaternik nije živ pao u ruke vojnika, jer je on po njegovu (Andrássyjevu) mišljenju bio kolovođa bune pa bi se od njega dalo eventualno saznati zanimljivih podataka o postanku ustanka«.

Mnogo jasnijim riječima izražava se barun Orczy, tada pouzdanik Madžara na bečkom dvoru. U svojem dnevniku — koji još ni danas nije čitav publikovan — bilježi on pod datumom 15. oktobra 1871. ovo: »Tko zna, kako bi bez Rakovičke bune car prihvatio i shvatio Beustov memorandum protiv Hohenwarta. Bez toga slučaja jamačno car ne bi se riješio za Beusta«, to jest za dualizam i protiv Čeha. I odista, ovo je najkrupnija posljedica Rakovičke bune, i daje joj golemo značenje u historiji bivše Habsburške monarhije. Tko zna, kojim bi pravcem pošla historija, da se Austrija 1871. federalizovala?

Već 16. oktobra dojurio je grof Andrássy u Beč i uze caru Franji Josipu dokazivati — pozivajući se na Rakovički ustanak — kako su Slaveni nepouzdana i buntovna čeljad, i to ne samo Česi nego i »vazda vjerni Hrvati«. Sada je bečko i peštansko novinstvo izmislilo u tobožnjim izvještajima iz Hrvatske more laži i kleveta, a štreberski graničarski oficiri još i više, u gramzljivosti za ordenima.[11]

---

[11] I major Stanko Rašić tražio je visok orden, ali ne samo da nije ništa dobio, nego je docnije penzioniran i izbačen iz oficirskog staleža. Najzad učinio je oko 1890. u Karlovcu, gdje je živio u penziji, samoubojstvo. Bihaćki paša pak nagrađen je mjesto ordenom »diskretno« ovećom sumom gotova novca, da se u javnosti ne sazna za uslugu Porte.

Sada je izmišljena bajka, da se Kvaternik proglasio Eugenom I. kraljem Hrvatske, da je bio u vezi s Rusijom, Srbijom, Crnom Gorom, da je išao za osnutkom Velike Jugoslavije, da je bio u najtješnjem dogovoru s Česima i t.d. i t.d. Poznato je, da je Franjo Josip imao dobro pamćenje o pojedinim ličnostima, a i to, da je do svoga carskoga i kraljevskoga dostojanstva, kao i do vladalačkoga prava svoga držao više, negoli i do čega na svijetu, smatrajući svoju porodicu najstarijom i prvom u Evropi. On je dakle dobro pamtio i to, kako je Kvaternik 15. aprila 1861., kad se sastao hrvatski sabor, odmah zatražio, da se predlože spisi o abdikaciji Ferdinanda V. i o nastupu Franje Josipa, a to je car uzeo kao ličnu uvredu. Sada opet, za Rakovičke bune, kvalifikovao je kao drskost i uvredu podmetnutu mu laž, da se Kvaternik proglasio kraljem Hrvatske. Zato kad su mu javili, da je sa svojim drugovima poginuo, reče posprdno: »So ist es Recht«, a osvetu pokazao je koji dan docnije, kad je otpustio Hohenwartovo ministarstvo i grofa Andrássyja imenovao ministrom inostranih djela. I tako se eto na Kvaternikovoj mučeničkoj krvi učvrstio dualizam za punih pet idućih decenija, a s njime i ropstvo Čeha, Hrvata, Srba i Slovenaca u bivšoj monarhiji.

Kad se sila digne na ideju, rađa se borba, u kojoj se u prvom redu ističe duh slobode, koji nikad ne će uginuti među ljudima i među narodima. Individu-

alna i nacionalna nezavisnost koči imperijalizam i tiraniju, kojima su časna riječ, vjernost i poštenje zapreke i ograda, doduše već i po sto puta silom pregažene, ali i po sto puta obnovljene. Pravo je protuteža sili i zaštita slabijega. U ovim sukobima dolazi onda do blistava izražaja plemenitost čovjeka, a njene uspjehe obilježuju teške žrtve, koje se ni od čega ne plaše i koje ni u čemu ne popuštaju; to su Miloši, Karađorđi, Zrinski i Kvaternici. Sloboda je svijeta iskupljena krvlju mučenika, mučenika pojedinaca i mučenika naroda. Ali, veličina još nije snaga, a tako isto ni sila još nije garantija trajnosti i stalnosti. Carstva Franje Josipa je nestalo, a ustale su Čehoslovačka i Jugoslavija.

Pobjeda pobijeđenih možda je najuzvišeniji misterij historije!